

TREBALL FINAL DE MÀSTER

Títol: APODERAMENT JUVENIL. COM I CAP A ON?

Autora: PÄIVI GARRIGA TELLA

Tutor: PERE SOLER

Data presentació: 5 de setembre 2014

Títol: APODERAMENT JUVENIL. COM I CAP A ON?

Autora: Päivi Garriga Tella

Tutor: Pere Soler

Data presentació: 5 de setembre 2014

Descriptors: Apoderament. Polítiques de joventut. Transformació social. Relacions de poder. Joventut.

Resum:

El treball que es presenta a continuació consisteix en una anàlisi teòrica sobre el concepte d'apoderament juvenil partint d'una aproximació al context actual i les relacions de poder que condicionen la construcció social de la joventut. L'anàlisi es basa en la relació del concepte d'apoderament amb els processos de transformació social així com de qüestionament de les estructures de poder existents avui. D'altra banda, es realitza una reflexió sobre l'ús del terme des de l'àmbit de les ciències socials, específicament des de les polítiques públiques de joventut.

AGRAÏMENTS

Moltes gràcies en primer lloc a en Mostafà, per les hores i hores de biblioteca i per compartir amb mi la seva passió pel coneixement. Gràcies per ser com ets i pel teu suport. Per deixar-te fluir en el camí.

A en Pere Soler, per les tutories amb forma d'embut i per ajudar-me a passar de llaurar un camp a cavar un pou. O almenys a intentar-ho. I per la seva perseverança per fer del MIJS un gran MIJS.

A la meva família, Helka, Jesús, Gala i Oriol, i amics i amigues, Laurins, Mar, Anna, Laure, Júlia, Irene, Nica, Marta, Cati, Marc (i tots i totes les que no escric però que hi són) per tots aquells tocs anul·lats, per la paciència, el suport i entendre la meva desaparició temporal.

A tots els companys i companyes del MIJS 2014 per haver compartit aquesta aventura, per les nits de guitarra i cançons voltant Catalunya, pels eterns debats.

A l'Ari, per acostar-me al concepte d'apoderament i per haver-me ensenyat tant, segurament, sense ella saber-ho.

I a mi mateixa, pel meu procés d'apoderament.

Dedicat als joves i les joves de Salt que s'han creuat pel meu camí, en especial els JRDS, per ser uns lluitadors, per ser uns grans mestres.

ÍNDEX

1. PRESENTACIÓ, JUSTIFICACIÓ I HIPÒTESI DE PARTIDA	2
2. PODER I APODERAMENT JUVENIL. El poder i les joves.	5
2.1 Contextualització: neoliberalisme i resistències	5
2.2. Aproximació al concepte d'apoderament	8
2.3 Educació alliberadora per l'apoderament juvenil. Aproximació al model radical.	14
3. L'APODERAMENT DES DE LES POLÍTIQUES DE JOVENTUT. MIRADA CRÍTICA A L'ÒPTICA NEOLIBERAL	20
4. A MODE DE REFLEXIONS FINALS	27
5. BIBLIOGRAFIA	31

1. PRESENTACIÓ, JUSTIFICACIÓ I HIPÒTESI DE PARTIDA.

La joventut, els joves i les joves¹, tenen, entre altres, una particularitat que les fa molt interessants. És un tema tant central i estudiat com a la vegada perifèric i ignorat. La joventut és perseguida i desitjada pels que més se n'allunyen. La vitalitat, la bellesa i l'energia de viure vinculada a la joventut són dels elements més preuats en la societat capitalista i materialista en la que vivim. Però curiosament, a la vegada, la joventut també és ignorada per aquesta mateixa quan es tracta de deixar espai per a un protagonisme actiu i de presa de decisions.

Avui dia, vivim immersos en un sistema basat en les relacions de poder. El sistema neoliberal i capitalista es fonamenta en les relacions de desigualtat; entre treballadores i empresàries, entre les que posseeixen el capital i les que no, les que tenen posicions de poder polític i les que no... Hi ha una jerarquia social i un exercici de poder latent, present a la societat en general. Les joves, com a membres de la societat, també els toca ocupar una posició en aquesta escala jeràrquica. Les pràctiques del sistema i la lògica adultocràtica creen unes dinàmiques que les forcen a situar-se en unes posicions concretes en aquesta escala, sovint desavantatjoses pel que fa a la presa de decisions i control de les seves pròpies vides i del seu entorn.

Davant d'aquesta realitat en el camp de les ciències socials es parla de la necessitat d'apoderament de les joves. A què es refereix aquest concepte? D'on sorgeix aquesta idea? Què busca l'apoderament juvenil?

2

Per tal de respondre aquestes preguntes, en un primer moment, el treball es va plantejar com una anàlisi a nivell teòric i pràctic del concepte apoderament. La finalitat era elaborar un marc teòric buscant l'aplicabilitat del terme, basat en la pràctica real, a través d'un projecte d'intervenció juvenil, per tal d'extreure informació des de l'òptica de les joves. Finalment el que es presenta és el punt de partida, l'anàlisi teòrica, amb l'objectiu que es converteixi en una primera base per continuar avançant, a partir d'aquí, en la dimensió aplicada de la qüestió de l'apoderament juvenil. Aquest treball constitueix, doncs, una anàlisi discursiva del concepte d'apoderament.

Quan parlem de llibertat, d'exclusió, de cohesió, de conflicte...no són paraules buides. Totes arrossegueu amb elles mateixes un conjunt de significats. Totes les paraules poden ser enteses de diferents maneres. Malgrat tot sovint existeix una sèrie de significats implícits, subtils, marcats per la ideologia que arrosseguem a través de la cultura i la història dels nostres dies. I el mateix passa amb la paraula apoderament.

¹ Al llarg de tot el treball s'utilitzarà l'article femení fent referència a les persones joves, tant nois com noies.

Actualment els programes d'intervenció social i juvenil, els estudis d'investigació social, les polítiques de joventut a Catalunya etc. parlen de la necessitat d'apoderament juvenil. És un terme que s'ha posat de moda però poques vegades trobem desenvolupat el que s'entén per aquest concepte de manera concreta. En el procés de deconstrucció dels termes podem prendre consciència de les connotacions ideològiques que poden portar impregnats en ells mateixos. És per això que és important conèixer l'origen i el context en què van néixer i analitzar-ne l'ús que se'n fa a l'actualitat per descobrir què s'amaga darrere de les paraules i com poden aquestes estar influïent en la pràctica professional ja que, les idees, les paraules i els conceptes són també construccions socials.

Aquesta qüestió té relació també amb el poder, tal i com diu Foucault (2006), és important analitzar el present a partir de la història, amb l'objectiu de problematitzar l'actualitat estudiada i marcar una línia que permeti ser conscient dels mecanismes del saber-poder. El poder genera bases de coneixement. És així doncs, com el fet de conèixer el significat dels conceptes, des d'una perspectiva històrica i contextual, també ens pot atorgar capacitat crítica per llegir la realitat en la que vivim, possibilitant el qüestionament de l'ús de les paraules i al mateix temps, identificant les relacions de poder i els interessos de les mateixes.

El mateix passa amb les metodologies d'anàlisi social de la joventut i els paradigmes d'intervenció ja que, com diu Casal (2002), a pesar d'estar tenyits d'elaboració científica, estan estretament relacionats amb les diferents conjuntures socioeconòmiques. Per explicar la qüestió juvenil i el context, doncs, no ens podem centrar només en un factor si no que la construcció social de la joventut és multi factorial. No hi ha cap element que "ho expliqui tot", més aviat es tracta, segons Duarte (2012: 120), d'un sistema de relacions econòmiques i políticoinstitucionals i d'un imaginari de dominació de les societats capitalistes i patriarcal, que al ser desvetllades com a tals aporten la millor comprensió de les dinàmiques socials.

Per tant, a partir d'aquí, podem determinar que el concepte d'apoderament juvenil i la forma d'entendre'l i afrontar-lo és també una construcció que s'ha de situar en el seu context socio-econòmic i polític.

Hipòtesi de partida

La hipòtesi de partida d'aquest treball respon a la pregunta següent: Quin és el concepte d'apoderament juvenil que hi ha en les actuals polítiques públiques de joventut a Catalunya? De manera que la hipòtesi formulada per iniciar aquest treball és:

- El concepte d'apoderament juvenil que hi ha implícit en les actuals polítiques públiques de joventut a Catalunya majoritàriament no implica un qüestionament de les estructures polítiques i socials existents.

Per desenvolupar aquesta hipòtesis el treball que es presenta es distribueix en tres parts diferenciades. En primer lloc es realitza una aproximació i contextualització social, econòmica i històrica del moment actual per reflexionar sobre les relacions de poder que determinen l'entorn i que s'exerceixen sobre la joventut. En segon lloc, es defineix el concepte d'apoderament des de diferents perspectives i a partir de diferents models. Finalment s'analitza quin ús i definició es fa del concepte des de les polítiques de joventut a casa nostra, a través del Pla Nacional de Joventut de Catalunya 2010-2020.

2. PODER I APODERAMENT JUVENIL. El poder i les joves.

2.1 Contextualització: neoliberalisme i resistències.

A les darreres dècades del segle XX i principis dels segle XXI han succeït tota una sèrie de canvis polítics, econòmics i socials que estan provocant enormes transformacions a la societat occidental i global d'avui dia. Tots aquests factors determinen i han determinat la construcció de la societat i el model social actual, amb una influència directa en la joventut.

Per una banda, el **neoliberalisme**, que ha tingut la capacitat d'impregnar totes les capes de la societat i crear un pòsit en la cultura, en el pensament i en la manera de fer dels membres que la conformen. La lògica del sistema neoliberal es fonamenta en les llibertats individuals les quals, sense cap tipus de regulació desemboquen, per la força del capital, en relacions de desigualtat i relacions de poder, que beneficien a uns quants, les elits, enfront d'uns dominats, provocant l'existència d'una jerarquia social.

Per altra banda, un altre punt històric important està essent la revolució tecnològica, la qual, va donar lloc a un nou procés de reestructuració del capitalisme als anys '80, un capitalisme més avançat, el **capitalisme informacional**. Segons Castells (2001) en l'informacionalisme, la generació de riquesa, l'exercici del poder i la creació de codis culturals han passat a dependre de la capacitat tecnològica de les societats i les persones, i la tecnologia de la informació ha passat a ser el nucli d'aquesta capacitat.

5

El model social i econòmic que suposa la societat de la informació es tracta per a alguns, segons Negroponte (1995) d'una porta oberta a la llibertat i democràcia global, mentre que per altres es tracta del motor ideològic i econòmic del neoliberalisme i de la globalització econòmica i cultural l'objectiu del qual és sotmetre a les societats als interessos del capitalisme i de les empreses transnacionals a través de la dominació de cultures i minories resistents (Reig 2001).

Les conseqüències d'aquests sistemes tenen un efecte directe en com es concep la joventut. Per una banda, Beck (2002) apunta que el principal element d'aquesta nova realitat és l'**individualisme** enfront als interessos de la col·lectivitat, que comporta la dissolució de la societat de classe com a referent d'organització i la interpretació social. Un nou model de societat on els processos d'emancipació de les joves es caracteritzen, segons Montiel Roig (2007), per l'augment de la vulnerabilitat i el risc.

Per altra banda la qüestió del **consum**, que juga un paper central en les relacions econòmiques i socials. La jove és considerada, en el capitalisme informacional, com un mer objecte de consum. Segons Montiel Roig (2007) la persona jove es converteix en l'objecte de les campanyes d'introducció de nous productes, és la protagonista i la imatge sobre el que es projecten i difonen la major part de productes d'oci. Se la valora per moltes qualitats que es consideren pròpies de la

joventut com són la vitalitat, la creativitat, la força, l'energia... però sempre i quan aquestes retroalimentin el mateix sistema. Tal i com diu Montiel Roig (2007) s'utilitza la imatge juvenil dels consumidors per cridar l'atenció del conjunt de la societat.

Un dels elements clau en tot aquest entramat de fets històrics, socials i econòmics que ens han portat a aquest punt és la qüestió del **poder**. És clau perquè l'exercici del poder, és la via que té el sistema per construir les subjectivitats dels diferents membres de la societat (Foucault, 2006) i imposar, de forma més o menys explícita els valors, models i formes de vida que el fonamenten, entre els quals es troben els acabats d'esmentar; l'individualisme i el consumisme.

Segons Bourdieu (2007), existeixen uns mecanismes de reproducció d'aquest poder. L'autor afirma, des d'una perspectiva de dominació masculina, que a més de comptar amb un major control sobre els béns econòmics, els homes (i en el nostre cas ho podríem extrapolar als homes adults) són posseïdors dels instruments de producció i reproducció dels "béns simbòlics" existents en l'economia del capital social i cultural. Les joves, les quals no controlen els instruments de reproducció i producció dels béns simbòlics, tampoc no influeixen en els mecanismes de reproducció del poder. En molts aspectes de la vida, doncs, les joves es troben en una situació desapoderada com a actors dins aquest sistema agressiu. La manca de poder pot ser considerada a nivell individual i a nivell social i per tant els afecta tant en les seves vides com en la relació amb la seva comunitat i entorn. Els valors, les normes i les creences dominants en la societat estan inscrites en aquesta lògica, que podríem dir que està sustentada per l'**adultocràcia**.

6

L'adultocràcia és un imaginari social que imposa una noció d'allò adult -o de l'adultesa- com a punt de referència per nens/es i joves, en funció de l'haver de ser, del que s'ha de fer i aconseguir, per ser considerat en la societat, segons unes essències definides en el cicle vital (Duarte, 2012). Aquest imaginari, segons l'autor, constitueix una matriu sociocultural que ordena -naturalitzant- allò adult com a potent, valuós i amb capacitat de decisió i control sobre la resta, situant en el mateix moviment en condició d'inferioritat i subordinació a la infància, joventut i vellesa. Els primers s'estan "preparant per a" i els últims estan "sortint de". L'adultocràcia com a sensibilitat dominant i violenta és internalitzada, segons Duarte (2012), com a subjectivitat i opera sobre l'imaginari de nens, nenes i joves.

De manera que en contextos adultocràtics podem afirmar que, segons Duarte (2012:121) existeix una tendència a determinar que les relacions entre els grups d'edat contenen tensió i conflictes i que des del món adult han sigut resoltes a través de la força física, cossos legals, normatives, polítiques públiques i discursos autoreferits com científics en un procés acumulatiu de mecanismes que aprofundeixen en les condicions de dominació.

Aquesta conflictivitat, segons l'autor, es produeix des dels móns adults per voler ocupar posicions de control i prestigi -poder de dominació- en l'estructura social i relacions quotidianes, al dir el que els altres han de fer, pensar i sentir, sotmetent-los si fa falta. De manera que l'emergència i consolidació de l'adultocràcia com a

part del patriarcat ha permès la concentració de posicions de poder i domini en els homes adults sobre les dones, la gent gran i la joventut.²

Per tant, el **control de la ciutadania** és el mitjà pel qual el sistema econòmic i polític dels homes adults pot arribar al seu fi, l'acumulació de riquesa i poder. Per a fer-ho existeixen formes de domini institucionalitzades, assentades legalment i que es transformen en les bases de legitimació que permeten que uns subjectes dominin a altres (Foucault, 2006). Preval un discurs que "produeix" una veritat que és assumida pels subjectes. Un discurs que serveix com a normalitzador de les relacions existents. Com a conseqüència les pautes són difícilment qüestionades perquè formen part d'aquest "discurs vertader" i són assumides com a "naturals" malgrat que impliquin formes clares d'inequitat. Aquests discursos són finalment assumits com a hàbits (Bourdieu, 2000) i incorporats en el fer i sentir de la ciutadania. Davant d'aquest escenari juguen un paper important els poders públics i les estructures institucionals.

Malgrat que no podem escapar de les relacions de poder no significa que no podem modificar-les (Pastor i Ovejero, 2007). Sempre és possible oposar-se al poder i resistir, tot i que a vegades sigui molt difícil, d'alguna manera: mitjançant la violència, dialogant, negociant, fugint... Per molt asimètrica que sigui la relació de poder, per molt aguda que sigui la dominació, sempre és possible alguna forma de resistència. Entenent que resistir no és només dir "no", sinó construir noves i alternatives, "formes de vida".

El fet que existeixi aquesta possibilitat, tot i que a vegades sigui limitada, de trencar les relacions de poder, és el que dona la possibilitat a les joves, i a la ciutadania en general, a poder canviar la seva posició en la societat, en l'entorn proper, en un col·lectiu, a la família, en les organitzacions, així com en relació a un mateix/a. És davant d'aquesta possibilitat que concebem el concepte d'apoderament.

Per a una societat més justa i equitativa, caldria que les joves es trobessin en una situació més avantatjosa en la seva posició en la societat pel que fa a la presa de decisions i de possessió dels instruments que produeixen i reproduïxen aquests

² Es considera oportú ressaltar que no totes les persones joves en la societat d'avui es troben en situació desapoderada ja que tenen accés a recursos tant materials com no materials que els permeten un posicionament social afavorit. En aquest treball hem desenvolupat la idea de l'apoderament juvenil prenent com a objecte d'estudi la joventut en general, com a col·lectiu exclòs des de la lògica adultocràtica i com a col·lectiu oprimat per les relacions de poder existents, que impedeixen que la joventut tingui accés als espais de poder. Tot i això som conscients que mancava un anàlisi de la població més exhaustiu per tal d'identificar quins són aquells elements que permeten aquesta diferència en les relacions amb les estructures de poder.

També cal destacar que existeixen moltes experiències d'apoderament juvenil, tant passades com actuals, que han provocat grans i importants canvis en la societat. Caldria obrir també una línia d'anàlisi en aquesta direcció per tal de poder fer una aproximació des de la pràctica.

"béns". Això permetria una regulació de les relacions de poder, trencant la verticalitat existent avui i, consegüentment, que les necessitats del col·lectiu juvenil fossin més presents.

És necessari però que ens preguntem si el concepte d'apoderament que s'utilitza avui dia va en aquesta direcció, si comporta un procés de desnaturalització dels discursos predominants, un canvi en les relacions de poder que s'exerceixen sobre la joventut. Cal que definim el terme i analitzem si és possible que des de les polítiques de joventut es potenciï l'apoderament quan ens trobem dins d'un sistema marcat per les relacions de poder i el control, i si és possible sense qüestionar-ne les estructures que el sustenten.

2.2 Aproximació al concepte d'apoderament.

Avui dia el concepte d'apoderament és àmpliament utilitzat en molts camps, des de la psicologia, l'educació, la política i en general totes les ciències socials. En l'àmbit de l'estudi i la intervenció de la joventut també és un terme que s'ha posat de moda. Tot i això, l'ús de la paraula canvia en funció de la disciplina i poques vegades trobem una definició de la paraula on es desenvolupi el que entenen els autors/es sobre el concepte. Per tant, el terme apoderament és un concepte difús, utilitzat en contextos i discursos ben diferents.

Pel que fa a la definició del concepte podem fer un recull de característiques que, segons Bentancor (2011) són atorgats de forma comuna al terme:

- L'apoderament es refereix a un procés.
- Remet a la qüestió del poder dels individus i comunitats.
- Es basa en dos nivells de poder, intrínsec (poder sobre un mateix) i extrínsec (poder sobre els recursos)
- Es reconeix l'existència de certs grups o segments socials amb poc poder sobre els recursos disponibles (materials i no materials)

L'origen de la paraula apoderament prové de l'anglès *empowerment*. La traducció del terme en les llengües romàniques ha portat en sí molta controvèrsia, per la dificultat de trobar la paraula que s'ajustés al significat del terme *empowerment* d'origen anglosaxó. En francès s'utilitza *empouvoirisation*, en castellà *empoderar* i en català finalment s'ha traduït com *apoderar*, malgrat que hi ha autors que prefereixen fer ús d'altres termes com a sinònims: *capacitació*, *potenciació* o *enfortiment*, en són alguns. El que està clar és que l'arrel del mot prové de la paraula *poder* i que fa referència, per tant, a aquesta qüestió, ara bé, en quin sentit i cap a on? Es pot entendre com a procés de prendre poder, com l'acció de dotar de poder, com a poder d'acció o com a l'assoliment del poder... depenent del posicionament de partida i/o de l'interlocutor.

A nivell històric la paraula *empowerment* va néixer, segons Bacqué i Biewener (2013), al segle XIX a Gran Bretanya, per designar un estat, una acció, l'atorgament de poder per part d'una autoritat formal superior. Aquesta definició és concebuda

a partir de la relació vertical entre qui suposadament té el poder i qui no el té, entre qui l'atorga segons la seva voluntat i qui el percep. Aquesta verticalitat també la trobem en la definició literal del terme al Oxford Dictionary avui, que defineix "to empower" com a:

1) *Give (someone) the authority or power to do something.*

2) *Make (someone) stronger and more confident, especially in controlling their life and claiming their rights.*

És als anys 70, dècada caracteritzada per l'aparició dels nous moviments socials, quan es comença a utilitzar el terme en altres contextos i amb un significat molt diferent, segons les dues autores:

- Els moviments feministes a Àsia del sud i a EUA, fent referència a la presa de poder per part de les dones en un procés igualitari, participatiu i de consciència crítica.
- Moviments de l'educació popular a Amèrica Llatina, on el principal referent va ser el pedagog Paulo Freire.
- Moviments antiracistes com el Black Power especialment a EUA, on es lluitava en contra del considerat *poder blanc*.

En aquesta nova concepció del terme, la relació entre el poder i l'apoderament és més horitzontal entenent l'apoderament com a procés de presa de poder per part d'una persona o col·lectiu, per establir una relació horitzontal amb les estructures de poder.

9

És als anys 80 que la psicologia comunitària, a través de Rappaport (1981), també es fa seu el concepte considerant que l'apoderament és el procés pel qual les persones, organitzacions i comunitats adquireixen control i domini de les seves vides. Powell (1990) incorpora la qüestió dels objectius i de la qualitat de vida definint-lo com el procés pel qual els individus, grups o comunitats arriben a tenir la capacitat de controlar les seves circumstàncies i d'arribar als seus propis objectius, lluitant per la maximització de la qualitat de les seves vides.

Als anys 90 el terme també és integrat al vocabulari internacional de l'expert en polítiques públiques (ONU i Banc Mundial) i es comença a utilitzar en programes de la UE que treballen especialment amb qüestions sobre igualtat d'oportunitats i cooperació. Des d'aquesta perspectiva trobem la definició d'apoderament del Servicio Regional de Gestión de Conocimientos para América Latina (ASOCAM, 2007), que considera que tant des d'un enfocament bàsicament individual com des d'una perspectiva més social o política, l'apoderament es dirigeix a enfortir i potenciar tot sector poblacional exclòs o que suporta condicions de vulnerabilitat. És un procés orientat a que la gent guanyi i construeixi poder, no només pel que es refereix a l'accés de béns materials o de serveis, sinó també de reconeixement i afirmació dels drets, punts de vista i opinions de les persones i els grups socials.

Cal destacar, com des d'aquestes institucions, el concepte pren una nova orientació, diferent a la que podia tenir des dels moviments socials dels anys 70. Segons el Banc Mundial (2002) citat a Bentancor (2011) l'apoderament fa referència, entre altres coses, a la força personal, l'autoconfiança, la pròpia decisió, la llibertat, les capacitats personals etc, per la qual cosa es pot considerar que és una perspectiva centrada bàsicament en l'individu i les seves capacitats per superar les situacions en les que es troba.

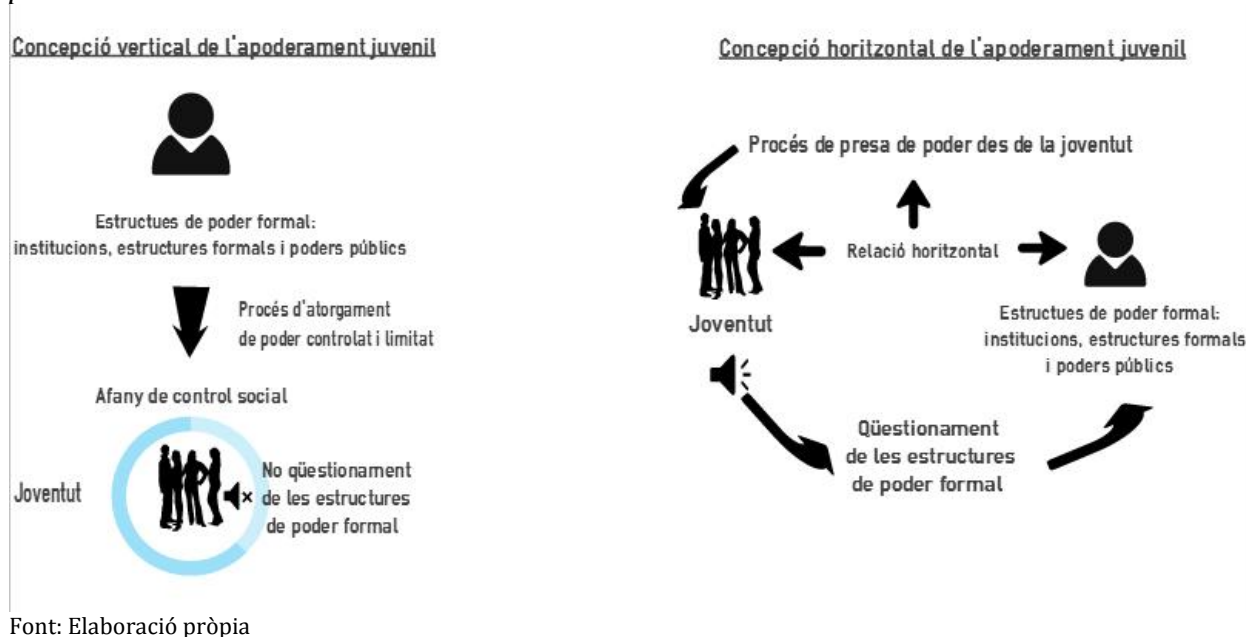
El terme *apoderament*, doncs, al llarg de la història ha sigut utilitzat de diferents maneres. El fet que s'utilitzi tant àmpliament també *implica que aquest s'ha imposat i aplicat en circumstàncies que, clarament, no involucren una adquisició de poder més enllà d'una activitat simbòlica o un esdeveniment* (Stromquist, 1997:76). Segons Bacqué i Biewener (2013) ha pres forma i està essent utilitzat com a *terme aïllat d'aparença tècnica* (concepte creat al 1998 per Bourdieu i Wacquant que fa referència a la tendència imperialista en el sistema neoliberal a homogeneïtzar el vocabulari polític-administratiu i de l'expert amb l'afany d'imposar una filosofia de l'individu i organització social a partir de la difusió d'aquesta tipologia de termes). És en aquest procés que el terme *apoderament*, ha sigut absorbit per les elits polítiques neoliberals, i s'ha començat a utilitzar en les polítiques públiques de joventut i en l'àmbit de la cooperació.

Podem descriure, per tant, dues formes d'apoderament en funció de la relació amb les estructures de poder.

Per una banda una **concepció vertical**, en que existeixen uns agents que tenen poder i n'atorguen als que no en tenen per tal que s'apoderin. Aquests agents poden ser les institucions, estructures formals i poders públics que faciliten, en funció dels seus criteris, elements que suposadament comporten una adquisició de poder als joves. Aquests condicionants però són controlats i tenen limitacions. Aquesta forma d'apoderament té com a finalitat el control de les persones i col·lectius ja que no trenca amb les relacions verticals de poder que s'exerceixen sobre la joventut.

Per altra banda una **concepció horitzontal**, que es basa en un procés de presa de poder per part dels individus i ciutadania que facilita el qüestionament de les estructures de poder formals que oprimeixen a la ciutadania. Una presa de poder que té per objectiu canviar les relacions de poder verticals que s'exerceixen sobre ells/es establint una relació horitzontal.

Figura 1. Les concepcions de l'apoderament juvenil en relació a les estructures de poder.

Les autores Bacqué i Biewener (2013) descriuen tres models d'apoderament centrant-se en les bases i objectius.

Per una banda **el model radical**. Aquest model està lligat a les teories de transformació social i molt vinculat a les aportacions del pedagog Paulo Freire així com a les branques més radicals dels moviments feministes o comunistes. Segons aquest model les qüestions de l'apoderament són aquelles que persegueixen el reconeixement dels grups per posar fi a la seva estigmatització, per la redistribució de recursos i pels drets polítics i socials. L'objectiu de l'apoderament és l'emancipació individual i col·lectiva seguint la transformació social. El terme pren sentit, segons Bacqué i Biewener, si va acompanyat de redistribució, justícia, canvi social, conscientització i poder. Segons aquest model perquè es doni un apoderament real cal fer un qüestionament de les estructures existents.

En segon lloc, el **model social-liberal**, basat en aportacions de Maynard Keynes. Aquest model defensa el liberalisme social i legitima el rol de l'Estat i de les polítiques públiques en la funció de promoció dels drets cívics i disminució de les desigualtats. Es basa en la defensa de les llibertats individuals amb l'objectiu de la cohesió social. No fa cap qüestionament de les estructures polítiques i de poder existents.

Finalment el **model neoliberal**, que es basa en l'extensió dels valors del mercat a les polítiques socials i a les institucions. Avala que l'Estat hagi d'estar al servei dels mercats i considera que l'accés al poder significa estar integrat al món del treball i del consum, ser responsable de la pròpia vida. Seria el model centrat en la qüestió de l'emprenedoria. No es té en compte la justícia social. Es considera que cal garantir l'accés a les oportunitats però sense qüestionar les desigualtats socials.

Els objectius finals dels tres models d'apoderament són diferents. En el model radical l'objectiu és provocar una redistribució del poder, la transformació social i l'emancipació individual i col·lectiva. Per altra banda, el model social-liberal persegueix la millora de les oportunitats entre la ciutadania però sense que es qüestionin les relacions de poder existents. I el model neoliberal, perpetua el sistema existent, i es fonamenta en les desigualtats.

Taula 1. Els models d'apoderament segons Bacqué i Biewener (2013)

	Model radical	Model social liberal	Model neoliberal
Base ideològica	Ideologia dels moviments socials d'esquerrres	Liberalisme social	Neoliberalisme
Relació amb les estructures institucionals	- Realitza un qüestionament de les dinàmiques de poder de les estructures institucionals que s'exerceixen sobre la ciutadania.	- No realitza un qüestionament de les estructures. - Legitimació del rol de l'Estat i polítiques públiques.	- No qüestionament de les estructures institucionals. - Promociona els valors del mercat a les polítiques socials i institucions. - No qüestionament de les desigualtats socials
Objectiu	- La transformació social i l'emancipació individual i col·lectiva. - Posar fi a l'estigmatització. Promoció dels drets polítics i socials.	- La cohesió social - Promocionar els drets cívics - Disminuir les desigualtats	- Individualisme - Millorar les capacitats i responsabilitats individuals. - Potenciar la millora d'oportunitats.
Base de l'apoderament	- Justícia social. - Redistribució dels béns i recursos (materials i no materials) - Canvi social	- Es basa en les llibertats individuals.	- Competitivitat - Els valors del mercat en les polítiques socials

Font: Elaboració pròpia a partir de Bacqué i Biewener (2013)

El que ens susciten aquests tres plantejaments és que la diferència central de com es planteja l'apoderament rau en el **grau de qüestionament de les estructures i institucions així com de les relacions de poder**.

Tal i com s'ha esmentat al inici del treball existeixen tota una sèrie de poders econòmics, polítics i socials que tenen interès en la dominació i control de la joventut. Si l'objectiu a través de l'apoderament juvenil, és transformar-ne les dinàmiques i que les joves prenguin poder, establint una relació horitzontal amb les estructures i institucions, entenem que s'estarà basant en les aportacions de l'apoderament radical. És des d'aquesta perspectiva que parlarem **d'apoderament juvenil ple**.

Com hem comentat el poder té capacitat d'influir en les subjectivitats, per tant segons Bourdieu (2007), l'apoderament hauria de partir del **trencament amb el procés de "naturalització"** pel qual la societat pren algunes coses com a donades, sense reconèixer que en realitat són elaborades i a partir d'aquí prendre consciència de les estructures de poder i el context que les perpetuen.

Si no es realitza un qüestionament de les estructures que legitimen i exerceixen l'opressió sobre la joventut es dona per fet que els processos individuals i col·lectius de presa de poder de les joves recauen exclusivament en la capacitat que tenen aquestes per adaptar-se amb èxit dins l'hegemonia existent. En la capacitat que tenen de transformar les seves trajectòries i el seu entorn dins dels límits establerts pel sistema.

Es podria considerar doncs, des del model social liberal, l'apoderament portaria a replantejar les mesures i accions dutes a terme per les institucions. Com a molt es podria exigir, que aquestes responguessin a certes necessitats no cobertes. Per altra banda, des del model neoliberal, es podria considerar com a capacitat i responsabilitat individual de provocar canvis en la pròpia vida per tal de tenir èxit en la societat. Així l'apoderament juvenil, des d'aquestes dues perspectives, el podem considerar com a procés reformista, no transformador de fons. Es tractaria, doncs, d'un ús limitat del terme ja que no involucra, com diu Stromquist (1997), una adquisició real de poder més enllà d'una activitat simbòlica o esdeveniment. No es tractaria d'un apoderament ple.

Segons Bauman (2007) la presa de poder s'assoleix quan les persones adquireixen la capacitat de dominar (o si més no, d'influir-hi en un grau considerable) les forces personals, polítiques, econòmiques i socials que, en cas contrari, podrien sacsejar la seva trajectòria vital. Amb altres paraules, disposar d'aquest poder significa ser capaç de prendre decisions i actuar eficaçment d'acord amb elles, i això, al seu torn, comporta la capacitat d'influir sobre les diverses opcions que es tenen a l'abast, com també sobre l'entorn social. Només és possible arribar a aquesta situació actualment si es realitzen canvis profunds de les estructures existents, ja que, com hem vist a l'apartat de contextualització, existeixen tota una sèrie de mecanismes institucionals que aprofundeixen en les condicions de dominació de la joventut.

És per això que, entenent que la finalitat de l'apoderament juvenil és la transformació social, considerem que no es pot desvincular de les qüestions polítiques. León (2001) apunta que *cal situar la percepció personal i psicològica de l'apoderament en el seu context polític i històric. Confondre'ls despolititza el concepte d'apoderament, i despolititzar el concepte vol dir que, en no considerar forces sociopolítiques grans, qualsevol acció serà transitòria o ineficaç*. Segons Bauman (2007) la ignorància política es reproduïx sense parar, i la corda trenada amb la ignorància i la passivitat té la mida justa que necessita el poder cada cop que ha de fer callar la veu de la democràcia o lligar-li les mans.

2.3 Educació alliberadora per l'apoderament juvenil. Aproximació al model radical.

L'apoderament juvenil ple està estretament vinculat als processos educatius, que són els que possibiliten una sèrie d'aprenentatges i experiències per tal d'avançar en el camí de la presa de poder de les joves. En aquest punt desenvoluparem la vinculació entre l'apoderament des d'una perspectiva radical i l'educació alliberadora. Per fer-ho ens aproximarem a les aportacions del pedagog brasiler Paulo Freire el qual considera que per trencar amb les forces de domini i control que s'exerceixen sobre els col·lectius oprimits és necessari iniciar processos educatius alliberadors.

Freire (2002) considera que per tal de transformar els processos de naturalització que hem comentat anteriorment és necessària la reflexió crítica, que és el mecanisme mitjançant el qual es desenvolupa una consciència desperta, un canvi de mentalitat en front al lloc del subjecte respecte a la natura i la societat, condició necessària per arribar a una acció transformadora.

14

Segons Freire, citat a Carreño (2010) l'ésser humà, té capacitat de consciència i de crítica però tot i això considera que hi ha situacions històriques que obstaculitzen aquesta consciència i són aquelles que deriven de la dominació d'unes societats sobre altres o d'uns grups sobre altres, dins de les societats. En aquestes circumstàncies, les persones no arriben a tenir consciència de si i del món, perden aquesta característica pròpiament humana i, en conseqüència, també, la seva capacitat crítica. Llavors a l'ésser humà només li queda la capacitat d'acomodació, d'ajust a la realitat, que ve a substituir la seva vocació natural d'integració. En l'acomodació es perd la capacitat d'optar i se sotmet a prescripcions externes; l'acomodació suposa, doncs, passivitat, falta de decisió.

D'aquesta manera, les pautes de comportament de les oprimides es conformen, acomodant-se a la de les opressores; motiu que fa que el comportament de les oprimides sigui aliè a elles mateixes, prescrit i, per tant, alienat. A la persona oprimida es manifesta, doncs, una consciència dual en la que viu la de l'opressora.

L'**alienació** és un concepte que podem equiparar al de naturalització anteriorment esmentat, que segons Santos (2008) basant-se en Eric Fromm (1992), és definida en termes psicològics, com la incorporació d'unes creences alienes operants en

nosaltres, que simulen ser pròpies i afavorir a l'oprimida, que així, viu enganyada. En aquest cas, segons l'autor, la ideologia seria la lògica de l'opressor que s'incorpora al pensament de l'oprimida, o més ben dit, la lògica d'una estructura produïda per una civilització creada per l'home contra si mateix i que amaga la seva pròpia alienació.

Podríem dir, doncs, que l'alienació és conseqüència i al mateix temps fi dels mecanismes de control i té relació amb una sensació de manca de poder sobre la pròpia vida, que en el fons està produïda per una manca de poder tàcit real. De manera que l'apoderament ha de tenir per objectiu afrontar la qüestió de l'alienació, justificant la necessitat de qüestionar les estructures opressores.

Davant d'aquest escenari, Paulo Freire (1992) parla d'**educació alliberadora** per apoderar-se de la pròpia vida i entorn, i evitar així, l'alienació.

L'home no és un simple espectador, sinó que pot interferir en la realitat per modificar-la, creant o recreant l'herència cultural rebuda, integrant-se a les condicions del seu context, responent als seus desafiaments, objectivant-se a si mateix, discernint, transcendent, es llança l'home a un domini que li és exclusiu, el de la història de la cultura. (Freire, 2002:30 - 31)

Segons el mateix autor l'alienació i la deshumanització són situacions circumstancials i, per tant, superables. El mitjà per aconseguir aquesta superació, segons Freire citat a Carreño (2010) és una educació dialògica i activa que suposa un treball educatiu crític i la presa de consciència.

15

Aquesta actitud crítica passa per la profunditat en la interpretació dels problemes . Per la substitució d'explicacions màgiques per principis causals. Per tractar de comprovar els descobriments i estar disposat sempre a les revisions [...] Per la pràctica del diàleg i no de la polèmica. Per la receptivitat de la novetat, no només per nou, i per la no - negació del vell només per vell , sinó per l'acceptació de tots dos, quant a la seva validesa. (Freire, 2002:55)

Però com es pot aconseguir aquesta presa de consciència? La resposta, segons Freire (1992), passa per la ideologia en el fet educatiu. La ideologia és la clau per la reproducció i consolidació de les estructures de classe. Per tant, tot fet educatiu alliberador cal que vagi acompanyat d'ideologia. Segons Lucács (1984) l'emancipació no només es donarà en el pla de la realitat econòmica i social, sinó també en el pla de les idees.

L'educació alliberadora té per fi, doncs, l'alliberació de l'oprimida de les forces de poder que existeixen sobre si, i que la condicionen alienant-la i desactivant-la. Al cap i a la fi, estaríem parlant doncs, d'apoderament. Apoderament de les persones oprimides per tal de recuperar el seu propi poder, entenent com a persones oprimides totes aquelles que viuen en una situació d'opressió. Existeix per tant una estreta vinculació entre l'educació i l'apoderament.

L'educació alliberadora és el mitjà pel qual es pot aconseguir l'apoderament juvenil ja que facilita processos de presa de consciència i de reflexió crítica.

En els processos educatius i d'apoderament cal destacar la **relació entre el poder i el saber**. L'apoderament ha de perseguir el saber, saber per tenir poder, com més sabem més podem produir coses en la nostra vida. D'aquesta manera per tal que les joves puguin adquirir poder cal que adquireixin saber i coneixement. És molt important ser conscient del present, poder llegir la realitat, per poder transformar-la. Com va dir Bourdieu (citada a Bauman, 2007) qui no tingui contacte amb el present, que no somiï pas de dominar el futur.

Aquest saber hauria d'anar dirigit en tres direccions, segons les aportacions teòriques sobre el concepte d'apoderament.

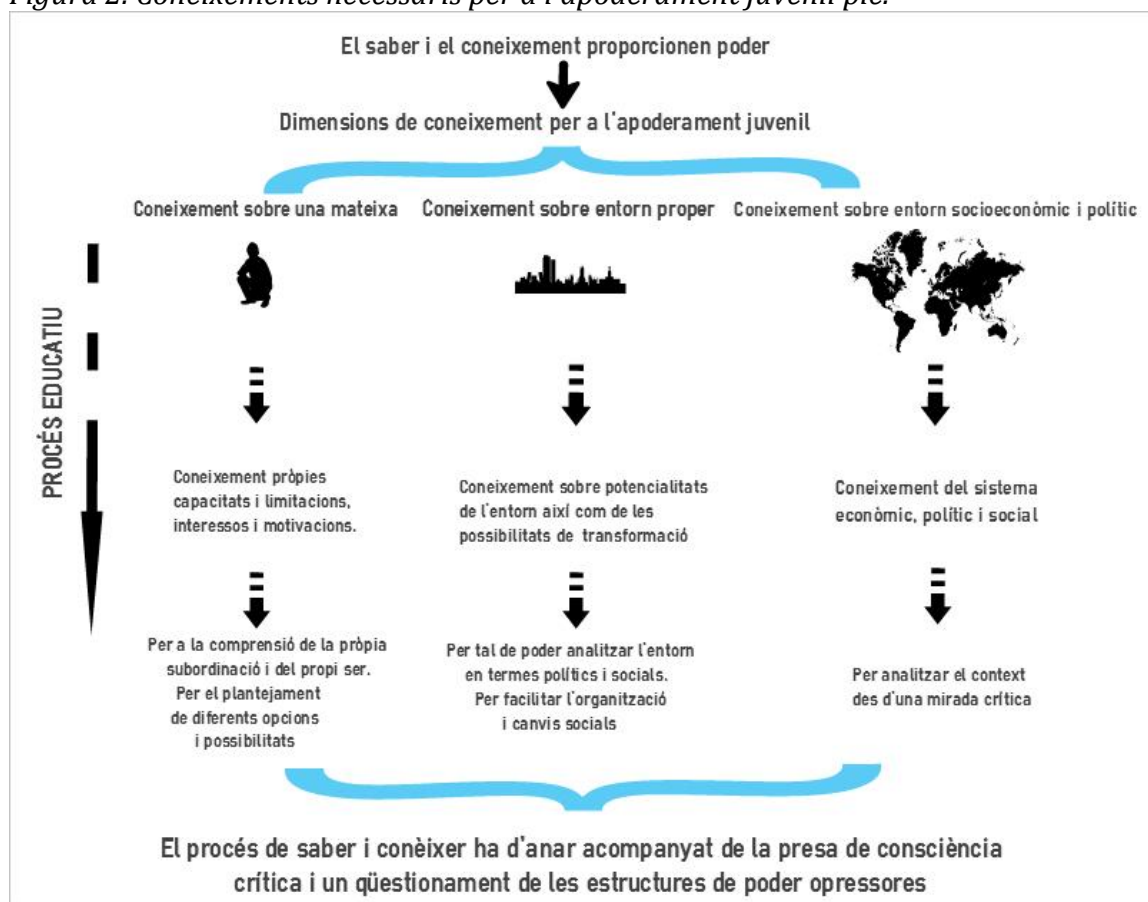
Per una banda coneixement i saber sobre un/a mateix/a. Aquest coneixement permet descobrir les pròpies capacitats i limitacions, interessos i motivacions. Segons Stromquist (1997:80) porta a la comprensió de la pròpia condició de subordinació. Involucra la comprensió del ser i la necessitat de plantejar-se opcions. També es refereix a la comprensió de patrons de comportament que creen dependència, interdependència i autonomia (Hall, 1992). Vol dir desenvolupament dels sentiments que poden posar en pràctica a nivell social i personal per millorar la seva condició.

En segon lloc, sobre l'entorn proper, la comunitat i l'experiència propera, de la família, el barri... les institucions. Aquest coneixement permet identificar aquells elements que exerceixen com a referents positius. Per tal de canviar l'entorn proper cal tenir-ne coneixement profund, i seguidament, passar a l'acció. Segons Stromquist (1997:80) significa potenciar l'habilitat per analitzar el medi circumdant en termes polítics i socials, així com habilitat per organitzar i mobilitzar canvis socials.

I en tercer lloc sobre l'entorn socioeconòmic i polític, sobre la història, per poder fer una lectura del món i d'allò que hi passa. Per tal de no caure en lectures errònies del propi posicionament en el context cal tenir coneixement del seu funcionament des d'una mirada crítica.

El que ens diferencia d'altres éssers vius no és el que fem sinó la consciència del que fem, la nostra capacitat d'analitzar críticament, no només el que fem sinó els efectes pràctics que es deriven d'allò que fem (Pastor i Ovejero, 2007). Per tant, aquesta adquisició de saber, de coneixement, tal i com diu Freire, ha de ser crítica i reflexiva, ha d'anar acompanyada d'una presa de consciència crítica.

Figura 2. Coneixements necessaris per a l'apoderament juvenil ple.

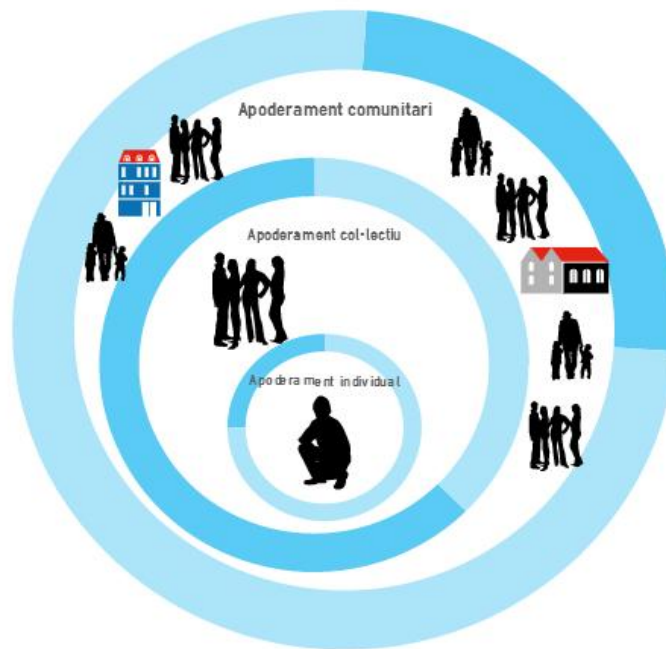

Font: Elaboració pròpia

Per altra banda, l'adquisició de poder, requereix la construcció i reconstrucció de lligams entre persones, el desig i la capacitat de col·laborar amb els altres per crear un món en què sigui possible la convivència i la cooperació entre homes i dones (Bauman, 2007). Per tant, a partir de les declaracions del sociòleg polonès i amb molts punts en comú amb les aportacions de Freire, podem considerar que per un apoderament radical de la joventut és necessària una consciència de col·lectiu així com potenciar les relacions, el diàleg i la cooperació.

Per tant, l'apoderament, segons Musitu i Buelga (2004), es tracta d'un **constructe multi nivell**. Ha de ser entès com un procés amb tres nivells d'anàlisi; personal, en relació a les qüestions relacionades amb la pròpia vida, a nivell psicològic i cognitiu. Per altra banda, col·lectiu, entesa com a grup d'afinitat i amb objectius compartits. Finalment comunitari, en referència a l'entorn proper on es desenvolupa la vida de l'individu i col·lectiu i a les sinèrgies amb la resta de persones i col·lectius.

Figura 3. Nivells d'apoderament

Font: Elaboració pròpia

Zimmermann (2000), citat en l'article de Musitu i Buelga (2004), considera que aquests nivells tenen una influència mútua i són mútuament interdependents. En la taula següent podem observar la descripció dels tres nivells en dos moments diferents, durant el procés i al final del procés. Zimmermann recull els elements que cal que es donin en el procés d'apoderament i els resultats que hauria de tenir l'apoderament en cada un dels nivells.

18

Taula 2. Nivells d'apoderament segons Zimmermann (2000)

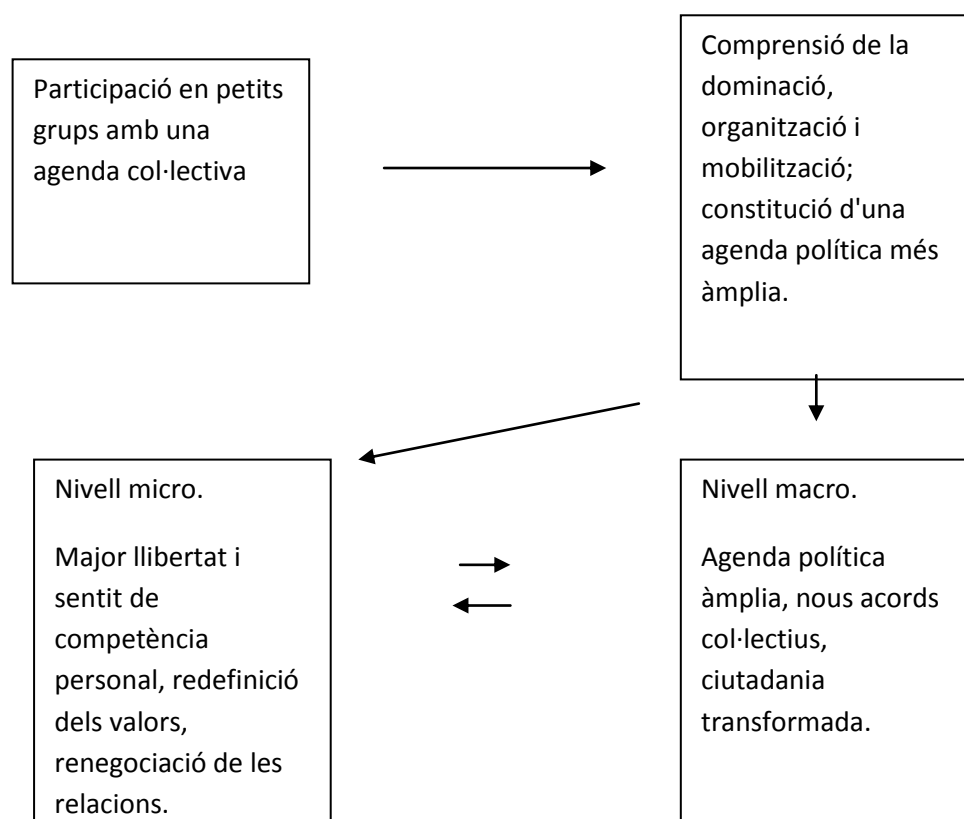
Nivells d'anàlisi	Procés de potenciació (empowering)	Resultats de la potenciació (empowered)
Individual	• Aprenentatge d'habilitats per la presa de decisions. • Maneig de recursos. • Treballar amb els altres.	• Sentiment de control • Consciència crítica • Comportament participatiu
Organitzacional	• Oportunitats en participar en la presa de decisions. • Responsabilitats compartides • Lideratge compartit	• Competència efectiva en el maneig de recursos. • Xarxes de treball: coalicions entre organitzacions. • Influència política.
Comunitari	• Accés a recursos de la comunitat • Obertura d'estructures mediadores. • Tolerància a la diversitat	• Coalicions organitzacionals • Lideratge plural • Habilitats participatives dels residents a la vida comunitària

Font: Zimmerman (2000)

És necessari que el procés de presa de poder individual i col·lectiva desembogui en canvis a la vida individual però també comunitària, entenent que la finalitat és la transformació social de la pròpia vida i de l'entorn proper. Segons Stromquist (1997:80) un procés d'apoderament ha d'involucrar consciència individual així com acció col·lectiva, elements indispensables per arribar a transformacions socials. És per això que no podem entendre l'apoderament sense vincular-ho amb acció. Freire (1971) reflexiona que l'opció es dona entre una educació per a la domesticació alienada i una educació per a la llibertat, o el que ve a ser el mateix: educació per a l'humà-objecte o educació per a l'humà-subjecte. I l'humà subjecte significa acció. *L'educació veritable és praxis, reflexió i acció de l'humà sobre el món per transformar-lo.*

A través de la consecució de quadres que observem a la figura 4, Stromquist (1997:84) dibuixa la vinculació de l'activitat col·lectiva i política amb els impactes que provoca, tant a nivell micro (personals i col·lectius), com a nivell macro (comunitaris)

Figura 4. Vinculació entre l'acció i els impactes que provoca.

Font: Stromquist (1997 p. 84)

A mode de resum podem considerar que l'apoderament juvenil està fortament vinculat amb l'educació alliberadora, els processos educatius i la ideologia. L'educació és el camí per tal que la joventut s'apoderi i eviti l'alienació i naturalització de l'ideologia hegemònica i opressiva del sistema capitalista neoliberal en el que vivim.

L'educació alliberadora possibilita un qüestionament de les estructures de poder. Per una banda, a partir de la presa de coneixement sobre un/a mateix/a, l'entorn i la realitat global que portin a un posicionament polític. Per altra banda, a través de la presa de consciència crítica que activi i porti a l'alliberació de les forces que oprimeixen la joventut.

Cal afegir que aquests processos d'apoderament basats en el replantejament de les estructures de poder han de vincular els processos individuals i col·lectius amb la presa de poder i amb l'acció. A nivell micro comporten un major sentit de competència personal i capacitat per la renegociació de les relacions de poder. I a nivell macro, porten a una ciutadania transformada.

3.UNA MIRADA CRÍTICA A L'APODERAMENT JUVENIL DES DE LES ACTUALS POLÍTQUES DE JOVENTUT DE CATALUNYA.

En els apartats anteriors hem analitzat la dimensió discursiva del concepte d'apoderament centrant-nos, de forma més exhaustiva, en la perspectiva que entén l'apoderament com a procés de transformació social. En aquest punt del treball realitzarem una aproximació a quin ús es fa del concepte des de les polítiques de joventut i identificarem punts en comú i punts diferenciadors amb el model radical de l'apoderament de Bacqué i Biewener (2013).

L'objectiu d'aquests apartat és reflexionar sense treure conclusions tancades o veritats absolutes ja que considerem que la realitat és complexa i caldria vincular l'anàlisi discursiu amb la dimensió pràctica. Seria necessari, i es proposa per futures investigacions, avançar en l'anàlisi de com es tradueixen els elements discursius a la pràctica de les polítiques de joventut. Per això l'objectiu d'aquest apartat és reflexionar sobre si és possible considerar que des de les polítiques públiques d'avui es vol i pot potenciar un poderament juvenil que hem anomenat ple, que porti a la transformació social real.

Per a fer-ho, ens basarem en el Pla Nacional de Joventut de Catalunya 2020, ja que es tracta del full de ruta de les polítiques de joventut a Catalunya. Aquest document defineix les polítiques de joventut com totes aquelles intervencions (tant de l'administració pública com de la societat civil) que configuren les oportunitats i els recursos a partir dels quals els i les joves construeixen el seu propi projecte vital (Piedrola i Fabra, 2010)

El Pla Nacional de Joventut de Catalunya 2020 (d'ara en endavant, PNJC2020) és un pla sectorial a partir del qual el govern marca les línies d'actuació. A l'apartat de la dimensió discursiva hi apareix el següent esquema on podem identificar els dos principals reptes que es plantegen fins al 2020:

Figura 5: Esquema dels reptes i estratègies del PNJC2020.

Font: Piedrola i Fabra (2010:228)

Els dos elements fonamentals que configuren la missió i finalitat última del PNJC2020 com a pla estratègic són l'emancipació i la participació. Per aconseguir-ho planteja el treball per a la realització del projecte de vida de la jove i l'apoderament i protagonisme de la persona jove.

Ara bé, com es tradueix aquest esquema a la realitat? Quin model d'apoderament es promou?

En primer lloc, al glossari del pla trobem la definició del concepte apoderament:

Procés mitjançant el qual una persona o un col·lectiu veu enfortides les seves capacitats i el seu protagonisme en la societat. (Piedrola i Fabra 2010:233)

A més, a l'apartat discursiu, es defineix la idea d'apoderament com:

Les polítiques de joventut han de servir per potenciar les capacitats de les persones joves i fer, per tant, que siguin responsables i protagonistes del seu projecte de vida personal i col·lectiu. (Piedrola i Fabra 2010:26)

També hi podem trobar la descripció de cap a on es vol apoderar i com:

Apoderar la persona jove com a agent de canvi social, impulsant el seu paper actiu com a ciutadana en el conjunt de la societat, oferint espais per a la seva participació en la presa de decisions, així com oportunitats per donar rellevància a la seva visió del món.

Troblem descrits literalment al PNJC aquests dos paràgrafs que acompanyen l'objectiu d'apoderament de la gent jove:

El PNJC2020 vol afavorir el protagonisme, la participació i la implicació de la gent jove en la generació i el desenvolupament de propostes i dinàmiques per al desenvolupament i progrés de la societat. Vol aprofundir en el paper actiu i

constructor de la gent jove més enllà de ser receptors o usuaris de polítiques amb l'objectiu de generar i construir canvis en el nostre entorn.

Per a això també cal impulsar polítiques encarades a enfortir, desenvolupar i consolidar valors, hàbits i dinàmiques entre la gent jove que contribueixin al desenvolupament i al progrés de la societat, basats en la convivència i la igualtat de totes les persones en un context democràtic i participatiu, i així avançar cap a una societat cohesionada i vertebrada. Es tracta, doncs, de fer front a tots aquells aspectes que afecten, fan possible o dificulten la participació de la gent jove en el seu entorn i que permetran que siguin protagonistes del seu projecte de vida individual i col·lectiu. (Piedrola i Fabra 2010:32)

En aquestes descripcions podem identificar certs elements comuns amb la definició d'apoderament de Baqué i Biewener (2013). Són la idea de procés, de capacitació de la joventut, que les joves siguin protagonistes i agents de canvi social. Es manifesta la voluntat que les joves no siguin simples receptores de les polítiques.

Tot i això detectem una qüestió important a destacar i és que, en cap moment, es parla de la qüestió central del concepte, la qüestió del poder. No apareix esmentat que l'apoderament juvenil consisteix en un canvi en les relacions de poder de la joventut. Enlloc d'això es parla d'*oferir espais per a la seva participació*. El que hem considerat com un apoderament ple, proposta desenvolupada en l'apartat anterior, no manté la necessitat d'*oferir espais* si no que passa per un canvi de paradigma que estableixi una relació horitzontal amb la joventut considerant-los actors dins l'entramat de presa de decisions i relacions de poder que afecten a la globalitat de la ciutadania. L'oferiment d'espais de participació no és sempre sinònim d'apoderament, ja que aquests poden ser normativitzats pels adults, delimitats i controlats.

D'altra banda es fa ús de termes ambigus com són *cohesió i progrés de la societat*. Són ambigus perquè no es defineix cap a quin model de societat es vol avançar, cap a quin model de cohesió i progrés.

Una altra qüestió a destacar és que es copsa en aquestes definicions que la qüestió central en l'apoderament juvenil des de les polítiques de joventut catalanes es basa especialment en la participació. Tal i com diu Agudo i Albornà (2011) els mecanismes per potenciar l'apoderament i autonomia de les joves es basen en la participació, interlocució, acompanyament i capacitació.

Al PNJC2020 es defineix les raons per les quals es considera que cal potenciar la participació. En primer lloc com a exercici de democràcia: la participació com a la manera que *tots els ciutadans puguin, d'una banda, expressar i defensar les seves idees respecte a la societat i, de l'altra, controlar l'acció dels poders públics*. (Piedrola i Fabra 2010:113) En segon lloc per tal d'afavorir mecanismes de participació directa i finalment com a eina de transformació. *Intervenir en el propi entorn, tenir una perspectiva crítica i intentar incidir en la societat són actituds participatives que van orientades cap a la transformació*. (Piedrola i Fabra 2010:114)

Per a fer-ho es marquen una sèrie de criteris i condicions que cal tenir en compte a l'hora de dissenyar i implementar les polítiques de joventut en relació a la participació, i es resumeixen en una sèrie de punts, alguns dels quals són:

- Incorporació en el disseny, el seguiment i l'avaluació de tots els agents rellevants i afectats en la política a desenvolupar (agents institucionals i agents socials), especialment al conjunt del Moviment Juvenil Organitzat i persones joves.
- Reconeixement i presa en consideració de les múltiples formes de participació. El primer que cal fer és un esforç des de la societat i des de les administracions per reconèixer la participació i els espais formals i informals de participació que els i les joves duen a terme per si mateixos i, consegüentment, donar-los tot el suport necessari.
- Utilització de metodologies participatives per reforçar la transversalitat i la interdepartamentalitat en el disseny, el seguiment i l'avaluació de les polítiques, les mesures, les accions i els programes a desenvolupar.
- Dotació de recursos tècnics per als processos per dinamitzar-los adequadament.
- Existència de voluntat política. La voluntat política és imprescindible per poder treballar de forma participativa.
- Planificació de la participació. Cal tenir present que per treballar de forma participativa es necessita temps, i per això cal planificar la participació.
- Introducció de la perspectiva comunitària i el treball en xarxa. Cal incorporar la perspectiva comunitària a l'hora de treballar de forma participativa Administració i ciutadania.
- Reconeixement i incorporació dels diferents perfils de joves i de formes de participació juvenil, més enllà dels actors organitzats i institucionals.

A nivell teòric i en l'especificació de criteris, es manifesta, doncs, una voluntat de vincular les polítiques amb la participació de forma transversal i la necessitat d'adaptació de les institucions provocant canvis en les seves estructures per facilitar un protagonisme actiu de les joves. De reconèixer totes les formes de participació. Es declara un afany de potenciar l'actitud crítica, el control dels poders públics i la transformació social, elements que hem identificat com a necessaris en el procés d'un apoderament juvenil ple. És a dir, amb elements comuns amb el model alliberador i radical de Freire i Bacqué i Biewener.

Tot i això es fa necessari comprovar com tot aquest discurs es dona lloc a la pràctica.

Tal i com aporta Comas (2007) hi ha tota una sèrie de factors que condicionen les polítiques de joventut actuals i que provoquen que existeixi una distància significativa entre l'anàlisi i les aportacions teòriques fruit de l'experiència i coneixement dels professionals i tècnics amb la seva aplicabilitat a la pràctica.

El primer, segons l'autor, és que les polítiques de joventut s'han vist sotmeses sempre a eventualitats de processos històrics, els quals sovint es perden en l'oblit tot i tenir una importància determinant. Sovint existeixen dinàmiques marcades per un llast històric i que marquen la forma en que es despleguen les polítiques a la pràctica. L'autor considera que cal centrar-les a les necessitats actuals de les joves i

la seva projecció futura mentre que molts acadèmics i professionals de la joventut, consideren que les polítiques de joventut haurien de ser polítiques de transició a l'emancipació, element ancorat a reivindicacions històriques passades.

Un segon factor, és que existeixen diferents models de joventut i de polítiques de joventut. La finalitat última de les polítiques és afavorir l'emancipació però existeixen molts models diferents d'emancipació i molts camins per arribar-hi. La dimensió discursiva i molts punts del PNJC es poden interpretar de formes ben diferents. Un exemple podria ser justament el de la participació, la qual es pot enfocar des dels diferents nivells, que més endavant esmentarem.

Per altra banda existeixen altres barreres que dificulten el desplegament de la dimensió discursiva del PNJC2020. Algunes d'elles segons Comas (2007) són:

- Algunes persones professionals consideren que les polítiques de joventut són inútils i estèrils ja que cal entendre-les des de la transversalitat amb la resta de polítiques.
- Un altre impediment és que allò quotidià s'imposa a allò discursiu. Sovint el dia a dia dificulta a les professionals processos de reflexió, d'anàlisi i de treball sobre les bases de les polítiques que estan desplegant.
- Manca de coordinació real. Sovint manca una connexió i coordinació entre les línies estratègies i discursives del PNJC2020, les línies polítiques i la feina de les tècniques.
- Manca d'inversió i recursos. Sovint les polítiques de joventut representen les partides econòmiques més petites dels ens locals i supralocals.

Aquests són alguns dels elements que l'autor identifica que dificulten el bon desplegament de les aportacions del Pla Nacional a la pràctica diària. Però considerem que n'hi ha un que és el més important i bàsic i que l'autor explica de la següent manera: *les polítiques de joventut són avui en dia, arguments que transcendeixen allò polític i arriben a allò cultural: la construcció del model de societat al que aspirem* Comas (2007:188). Cal ser conscients que les polítiques de joventut es troben emmarcades i determinades pel context, l'actual, i del qual n'hem fet una petita pinzellada a l'inici del treball. Si analitzem les mesures que està duent a terme el govern català en la qüestió juvenil podrem comprovar que la tendència general està fortament marcada per aquestes dinàmiques de control. Du Bois-Reymond i López Blasco (2004) destaquen que les polítiques de joventut posen en evidència que la incertesa característica del capitalisme informacional i la postmodernitat no està instal·lada només en les joves o les seves famílies si no també en l'estructura administrativa i en les institucions educatives i inserció sociolaboral, que no acaben de donar respostes clares i definitives. El model que se segueix des de les polítiques afirmatives de joventut respon a la lògica del sistema neoliberal en el que vivim, per tant, comporta una forma determinada d'entendre la societat.

Quan es fa ús de paraules com apoderament, transformació social, cohesió, igualtat i participació des de les polítiques de joventut no poden ser considerades paraules buides de càrrega ideològica. Tal i com hem comentat al principi del treball les dinàmiques socials imperants són les que marquen la dinàmica en el llenguatge. Els òrgans de poder treuen un rèdit en l'ús de les paraules, hi ha un interès en què s'utilitzin els termes de determinada manera. Aquests mots s'han introduït com a eufemismes que poden servir per amagar les problemàtiques reals i desviar l'atenció de l'arrel de la qüestió. El llenguatge és el canal a través del qual s'impregna la societat d'ideologia. És per això que s'entén l'apoderament, la participació i els altres termes esmentats d'una manera o altra en funció dels interlocutors i per tant, els objectius en l'ús que se'n fa també varia.

Per tant, quan des del PNJC2020 es parla de participació, de quin tipus de participació s'està referint? És una mesura realment apoderadora?

Segons Trilla i Novella (2001:141) participar pot significar *fer acte de presència, prendre decisions, estar informat de quelcom, opinar, gestionar o executar; des d'estar simplement apuntat, ser membre de, a implicar-se en alguna cosa en cos i ànima*. Participació pot tenir molts significats diferents i això és molt perillós perquè, com diuen aquests dos autors, a través d'aquest terme es pot fer molta *demagògia i retòrica buida*. Si no es defineix bé a què ens referim, es pot utilitzar el terme de forma molt mal intencionada, amb missatges que no diuen res i inclús manipular el concepte en pro d'uns resultats esperats.

De participació n'hi ha de molts tipus diferents. Podem parlar de participació simple, participació consultiva, participació projectiva i meta participació. Cada una d'elles es refereix a un nivell de participació diferent, tot i que no tenen perquè ser excloents entre sí.

25

Si continuem analitzant les polítiques des de la vessant pràctica, i continuant amb la qüestió de la participació, ens hem d'aturar en el model que es fomenta des d'espais educatius no formals. Molts dels aprenentatges per formar-se en la ciutadania activa i compromesa es donen en espais institucionalitzats, i les escoles hi tenen un pes important, així com els projectes de lleure i educació no formal. Segons Gheiso et al. (2006) molts centres educatius s'ajusten a la norma i s'ensenya a les joves a no qüestionar-la. Sota la tutela de mestres i professors/es aprenen a reproduir estructures jeràrquiques i de poder ja que la participació sovint es limita a elegir representants i a participar en consells no sempre ajustats a les seves formes d'expressió i necessitats. Segons aquests autors als centres educatius es treballa per preparar a les joves per a la presa de decisions en el futur, de manera que la joventut acaba veient l'acció política, cultural i les decisions del seu àmbit municipal local com quelcom del futur i que no fan en el present. En el seu procés de formació toca aprendre a participar en el futur, però sense viure la pràctica, o bé visquent-la però pel que fa a qüestions molt limitades i decidides pels adults, cosa que també provoca una evasió de les responsabilitats socials de les joves, tant en els centres educatius com en el seu entorn i comunitat. D'aquesta manera, segons Gheiso et al (2006) les pràctiques sociopolítiques es fan estretes en les institucions educatives perquè sovint només se'ls permeten espais discursius, on poder

exposar les seves demandes. I el mateix passa, sovint, en molts projectes de lleure juvenil o d'educació no formal. Per exemple, moltes vegades es dona que les joves es converteixen en pures consumidoras o usuàries d'una programació d'activitats o d'uns serveis, sense haver format part del procés de programació i disseny de la mateixa. En moltes ocasions manca vinculació i implicació de les joves en els espais de presa de decisió, programació, gestió...dels projectes juvenils.

De la mateixa manera que als centres educatius formals, com desenvolupa Ghieso et al. (2006), la participació que es promou i potencia sovint als projectes juvenils també té uns límits implícits molt clars i tenen a veure en no qüestionar l'autoritat dels adults, tant siguin els educadors/es, els tècnics/es de joventut o els ens dels governs municipals. Aquesta està basada en la lògica adultocràtica ja anomenada i en les relacions de poder que existeixen. Segons Gheiso et al. (2006) la desconfiança dels adults cap a les joves és viscuda intensament i sovint porta a les joves a voler crear estructures de participació alternatives a les institucions.

Per tant, promoure la participació no comporta de forma directa un apoderament juvenil ple. Tal i com hem desenvolupat a l'apartat anterior cal presa de consciència crítica, de qüestionament, de treball col·lectiu i un model de participació determinat, que possibiliti una presa de decisions real i una vinculació amb l'entorn. Un model que permeti l'acció individual i col·lectiva i establir una relació horitzontal amb les institucions i estaments de poder.

A banda del foment de la participació, també existeixen altres mesures dutes a terme des de les polítiques de joventut que tenen per objectiu un suposat apoderament juvenil. Una d'elles, l'emprenedoria, considerada com l'apoderament en l'àmbit laboral. Des de les polítiques de joventut es parla d'emprenedoria com quelcom ampli, vinculat a qüestions personals, com a actitud vital, l'esperit empenedor.

Aquest model de fer política centra les qüestions de les polítiques nuclears, com el treball, en la responsabilitat que tenen les joves de respondre davant les situacions que els toca viure. Cal que potenciïn una sèrie d'habilitats: creativitat, esforç, innovació... valors que suposadament els garantiran l'èxit. Aquesta manera d'entendre l'apoderament no planteja un enfortiment de la joventut en les relacions de poder, no planteja canvis de fons en les estructures. Evadeix qualsevol responsabilitat del govern a garantir els drets bàsics, traspasant-la a la capacitat del jovent a construir projectes vitals dins el sistema imperant, en la seva habilitat d'adaptació en l'hegemonia.

Aquests dos exemples, el model de participació i l'emprenedoria, responen a una lògica determinada de les polítiques de joventut. No són exemptes del context ni de la lògica tenyida pel neoliberalisme, el capitalisme, l'individualisme i l'adultocràcia. El context polític i social actual caracteritzat per un afany de control social de la joventut.

Es fa difícil considerar que, malgrat manifestar una voluntat d'apoderament juvenil, pugui existir un interès de les institucions catalanes que promouen les

polítiques de joventut, que aquest apoderament vagi acompanyat d'un qüestionament de les estructures, ja que podria posar en perill la distribució del poder existent i les relacions que se'n deriven.

És per això que posem en qüestió que el model d'apoderament juvenil que es promou des de les polítiques de joventut actuals sigui proper al model d'apoderament ple, que tingui com a finalitat la transformació social, malgrat que en el desplegament discursiu del PNJC2020 es puguin trobar alguns elements en comú, a nivell teòric, amb el model de Bacqué i Biewener i Freire. Es parla de transformació social i de consciència crítica, però sense un qüestionament de les estructures de poder existents. Trobem punts en comú amb la definició del Banc Mundial, esmentada a l'apartat 2.2 del treball, que vincula l'apoderament sobretot a elements individuals.

Per tant podem concloure que es podria tractar d'un model liberal i socio-liberal d'apoderament, en que les propostes que es realitzen en aquesta matèria tenen un caire reformista enlloc de transformador de fons. L'objectiu no és el de modificar el sentit vertical de les relacions de poder, si no, mantenir-les i exercir un control social sobre la joventut. Definint quins són els límits de l'apoderament, en quina direcció ha de produir-se i quins són els mecanismes que s'han d'utilitzar.

4. A MODE DE REFLEXIONS FINALS.

27

Tal i com hem comentat al inici del treball ens trobem en un context marcat per les relacions de poder econòmiques, socials i polítiques. Aquestes condicionen la construcció de la societat i el sistema en el que vivim, i per tant, la construcció de la joventut. La lògica adultocràtica imperant, malgrat valorar la joventut per algunes qüestions determinades, condiona el paper de les joves en l'entramat de relacions de poder. Existeix un afany de control social sobre ella (i tota la ciutadania), que ha de permetre a les estructures i institucions perpetrar el seu poder i assolir els seus objectius. Les joves, enmig d'aquest escenari, sovint es troben en una situació desapoderada, tant a nivell individual com col·lectiu, ja que, en general, no controlen els instruments de reproducció i producció dels béns simbòlics.

L'aproximació a aquesta realitat realitzada al llarg del treball justifica que cal un canvi de les relacions de poder, trencant la verticalitat existent, per una societat on els drets del col·lectiu juvenil i la justícia social siguin més presents i reconeguts. Per aconseguir-ho es considera que cal que les joves s'apoderin, ja que la situació d'opressió a nivell de drets i oportunitats ho requereix i perquè és necessari per tal de tenir més poder sobre la pròpia vida i sobre l'entorn.

El concepte d'apoderament juvenil ple es basa en el qüestionament de les estructures per tal d'avançar en una organització social més equitativa. Segons Stromquist (1997) l'apoderament és equiparat al concepte d'autonomia per Schrivers (1991:6), que veu l'autonomia com una *crítica fonamental de l'ordre*

social, econòmic i polític existent. Interessant perquè posa de relleu que per tal de tenir capacitat transformadora cal poder "des de dins" per exercir-lo "sobre de", en aquest cas, les estructures d'Estat que generen desigualtats.

Entenem doncs, que el concepte d'apoderament juvenil ple, consisteix en un concepte polític que té per objectiu la presa de poder de la joventut per l'establiment d'unes relacions horitzontals amb les estructures i institucions. Per assolir l'objectiu cal que aquest parteixi d'una desnaturalització, tal i com diu Freire, dels discursos hegemònics i dominants i d'una presa de consciència crítica. Aquest procés ha de permetre detectar aquells exercicis d'abús i aquelles pràctiques que determinen la vida de les joves on elles no tenen cabuda, sense dret a decidir ni d'influir. Ha de permetre ser conscients de les conseqüències que té el sistema actual sobre la seva construcció com a persones (com s'ha vist a l'inici del treball, aspectes com l'individualisme i el consumisme)

Cal tenir en compte que les joves es troben atrapades, segons Benedicto i Morán (2002), en una situació de dependència que no només dificulta la seva incorporació a la vida adulta sinó que acaba expulsant-los de la vida pública. Es troben en una situació paradoxal. Per una banda estan més pressionades perquè assumeixin responsabilitats personals i col·lectives atribuint-los el pes del seu futur en funció del que fan o deixen de fer. Però al mateix temps, no tenen els recursos necessaris per tal de poder exercir de manera efectiva la ciutadania.

Per aquesta raó juga un paper crucial la qüestió de l'educació. L'educació entesa com a alliberadora, i definida a l'apartat 2 del treball, ha de facilitar processos grupals i individuals de creixement i aprenentatge, de presa de consciència i de desalineació per donar pas a una joventut organitzada que exigeixi responsabilitats a tots els nivells de les estructures i institucions i que provoqui canvis en les mateixes a partir de l'acció individual i col·lectiva.

L'anàlisi realitzada al treball s'ha basat en una aproximació al context actual i als usos del concepte d'apoderament, a partir d'aquí, la seva vinculació amb les polítiques de joventut a través d'un acostament al concepte segons el Pla Nacional de Joventut 2020 (Piedrola i Fabra 2010).

La comparació amb les aportacions d'autores com Bacqué i Biewener i Freire, posa en evidència que existeixen, a mode discursiu, molts aspectes comuns amb les aportacions sobre un model d'apoderament ple o radical com diuen Bacqué i Biewener (2013). De totes maneres, es fa difícil esperar que des de les polítiques neoliberals emmarcades en un context de capitalisme informacional com en el que ens trobem, es potenciï aquest model, que posa en qüestió les estructures de poder i les institucions. L'afany de control és latent i existeixen interessos per part d'una minoria vinculada als òrgans de poder de perpetrar el sistema actual. Aquest interès està vinculat al manteniment dels beneficis d'uns quants (entre els quals també es poden trobar persones joves) enfront de la resta de ciutadania.

És per això que podríem considerar que el model que es promou des de les polítiques públiques actuals podria ser un poder més proper al model

neoliberal o socio-liberal, el qual no qüestiona les estructures establertes i que per tant, no té per objectiu potenciar un canvi de les esferes en les que les joves construeixen els seus itineraris vitals.

El discurs sobre l'apoderament no es pot, tal i com diuen Benedicto i Morán (2002) construir en un buit social, sense tenir en compte els problemes estructurals que hi ha al darrere i les contradiccions que surten a la llum davant qualsevol intent de transformar la lògica de funcionament des del principi de ciutadania. El sistema social i polític es troba amb moltes dificultats per admetre una intervenció activa i constant de la ciutadania, la qual pot posar en perill la capacitat de control i el poder dels Estats i les elits polítiques sobre la vida social. Un exemple segons l'autor, són els moviments socials de protesta contra la globalització, els quals són accions col·lectives d'apoderament amb l'objectiu d'aconseguir un protagonisme en l'esfera pública que els converteixi en agents d'influència política. Malgrat tot són viscudes com amenaces i com a qüestionament radical dels principis d'actuació de les elits polítiques, socials, econòmiques i culturals (Benedicto i Morán, 2002).

Tal i com comenta Comas (2011) les polítiques de joventut han de començar a articular-se sobre la condició juvenil com a subjectes actius. Ja no es tracta de definir models d'acció encaminats a la identitat, l'emancipació o la transició al món adult, perquè tots ells són importants, sinó de definir un marc d'acció que integri l'anterior però que ofereixi noves perspectives definides per les joves d'avui en funció del que facin o fem avui.

29

No es tracta de construir estructures buides on les persones joves facin arribar la seva opinió, si no de desenvolupar un entorn polític i institucional en que el jovent en formi part, prenent decisions i exercint la seva influència sobre els assumptes de la comunitat. Cal que s'estableixi una relació horitzontal entre els gestors, professionals i polítics i les joves, les quals, segons Benedicto i Morán (2002), utilitzaran la seva veu i capacitat d'influir en el canvi social sempre i quan estiguin convençuts de la mateixa.

Cal que les polítiques siguin polítiques actives, no només preventives, que no només donin resposta a les necessitats reals de la joventut sinó a construir la joventut i la societat apoderada. Una joventut que més enllà d'educar-se en la participació, tingui oportunitats laborals per desenvolupar el propi projecte de vida, tenir capacitat emancipadora real. Cal un fort treball de les polítiques nuclears que promoguin una igualtat d'oportunitats real. L'adquisició d'autonomia passa per tenir la possibilitat de tirar endavant els projectes propis i aquests, a la vegada, passen per oportunitats laborals reals. Parlar d'apoderament només des de la perspectiva de la participació és una visió molt limitada. Ja que aquesta es dona com a procés i està vinculat amb les polítiques afirmatives però parteix sobretot, de les nuclears.

Si les polítiques de joventut han d'afrontar les demandes i necessitats percebudes i posades de manifest per les joves, el principal desafiament passa per realitzar reformes importants en l'àmbit de l'educació, la formació, el món

laboral...bàsicament, apostar per un canvi de model de societat i de sistema econòmic-social. Moltes de les iniciatives dutes a terme des de les polítiques de joventut afirmatives són molt positives pel que fa a la vivència d'experiències, que al cap i a la fi, són determinants en l'aprenentatge de la ciutadania activa. Però per un canvi real de la situació de les joves i una millora de les seves oportunitats, cal potenciar les polítiques nuclears i cal fer-ho des de les joves i amb les joves. Llavors podríem parlar d'un altre model d'apoderament que establís una relació horitzontal amb les estructures de poder i de presa de decisió reals.

Mentre això no ocorre és imprescindible reconèixer la tasca desenvolupada pels moviments juvenils i socials ja que representen mostres clares d'apoderament desafiant l'ordre establert, qüestionant les estructures de poder i lluitant per un sistema diferent des de les joves i per a tota la ciutadania.

En aquest article s'ha dut a terme un anàlisi discursiu del concepte d'apoderament juvenil. S'ha fet una aproximació crítica als usos del concepte, realitzant una redefinició i un anàlisi del plantejament realitzat des de les polítiques de joventut catalanes actuals.

Aquesta aproximació ens ha permès identificar que els usos del concepte d'apoderament actualment per part de les polítiques públiques sovint no respon al discurs teòric que generen. Cal ser conscients que el poder genera discursos que la ciutadania pot arribar a naturalitzar i sentir-se seus. És d'aquesta manera que sovint, tants les joves com les professionals de la joventut, parlem d'apoderament sense fer-ne una lectura crítica i una anàlisi de fons. Aquest fet pot comportar una vivència de les mesures potenciades des de les polítiques de joventut com a apoderadores de ple, quan el que hem vist al llarg del treball, no sempre és així. No sempre comporta una adquisició de poder real, si no un afany de control social encobert.

A partir d'aquestes primeres passes caldria avançar cap a una anàlisi des de la pràctica per tal d'acabar de verificar la hipòtesi. Aquesta anàlisi podria centrar-se en la forma de treballar l'apoderament des dels programes d'intervenció amb joves. Realitzar aportacions i recomanacions per projectes que vulguin desplegar el treball de l'apoderament. Es podria analitzar també la valoració del concepte d'apoderament juvenil i dels programes que declaren treballar aquest element des de les vivències i opinions de les joves.

Però per això caldrà continuar avançant...

BIBLIOGRAFIA

Agudo, B., Alborna, R. (2011). Autonomía y empoderamiento de las personas jóvenes. *Revista de estudios de Juventud*. Núm. 94. Pàg. 89-100

Arendt, H. (1993). *La condición humana*. Barcelona. Paidós Surcos 15.

Reflexiones y aprendizajes ASOCAM (2007) ASOCAM Servicio de gestión del conocimiento de América Latina. Serie *Empoderamiento: conceptos y orientaciones*. Ecuador.

Alonso, A. (2011). Aproximaciones filosóficas para la reflexión del ocio. Rec virtual. *Revista ibeoramericana de receración*. Núm. 1. Pàgs. 26-31.

Bacqué, Mh & Biewener, C (2013) *L'empowerment, une pratique émancipatrice*. París: La Découverte.

Bauman, Z. (2003). La modernidad líquida. México. FCE.

Bauman, Z (2007). *Temps líquids. Viure en una època d'incertesa*. Barcelona.Viena edicions.

Bauman, Z. (2007) *Els reptes de l'educació en la modernitat líquida*. Barcelona. Arcàdia.

Beck, U (2002). *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad*. Barcelona. Paidós.

Benedicto, J. Morán, ML (2002) La construcción de una ciudadanía activa entre los jóvenes. Madrid. Instituto de la juventud, INJUVE.

Betancor, M.V (2011). Empoderamiento: ¿una alternativa emancipatoria? Reflexiones para una aproximación crítica a la noción de empoderamiento. *Revista Margen*. Núm. 61. Universidad de la República. Uruguay.

Bourdieu, P (1998) *Contre-feux*. París. Liber.

Bourdieu, P. (2007) *El sentido práctico*. Espanya. Edición Siglo XXI.

Casal, J (2002). TVA y políticas públicas sobre juventud. *Revista de Estudios de Juventud*. Núm. 59. Pàg. 35-49.

Casal, J.; Garcia, M.; Merino, R.; Quesada, M. (2006). Aportaciones teóricas y metodológicas a la sociología de la juventud desde la perspectiva de la transición. *En Papers, Revista de sociología*. Núm. 79. Barcelona: UAB. Pàg. 45.
<http://www.raco.cat/index.php/papers/article/viewFile/51822/57551>

Casal, J., Merino, R., García, M. (2006). Itinerarios y trayectorias. Una perspectiva de la transición escuela trabajo. A *Trayectorias*, nº 22. Pàgs. 9-20.

Casal, J., Merino, R., García, M. (2011). Pasado y futuro del estudio sobre la transición de los jóvenes. En *Papers, Revista de sociologia*, Nº 96. Pàg. 1139-1162. http://papers.uab.cat/article/view/167/papers_96_4-casal

Casal, J. (2011.) *Las rupturas del acceso a la vida adulta: Juventud. Cambio generacional y vínculo social*. Manuscrit inèdit. Document repartit a classe del Màster Joventut i Societat UAB.

Camacho, J. (2011) Principales retos de las políticas de juventud. *Revista de estudios de juventud. Las políticas públicas de juventud*. Núm. 94. Pàgs. 49-63

Castells, M. (2001). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura*. Vol. 3 Fin del milenio. Madrid. Alianza Editorial.

Carreño, M (2010). Teoría y práctica para una educación liberadora: el pensamiento pedagógico de Paulo Freire. *Cuestiones pedagógicas*. Núm. 20. Pàg. 195-214. Secretariado de publicaciones de la universidad de Sevilla.

Checkoway, B. Gutiérrez, L. (2009.) *Teoría y práctica de la participación juvenil y el cambio comunitario*. Barcelona. Editorial Graó.

Comas, D. (2011) Por qué son necesarias las políticas de juventud? *Revista de estudios de juventud. Las políticas públicas de juventud*. Núm. 94. Pàgs. 11-27

Comas, D. (2007). "¿Políticas de juventud? ¿Qué políticas?" en *Las políticas de juventud en la España democrática*. Madrid: Instituto de juventud, INJUVE. Págs. 181-203.

Delors, J (1996) *Educació: hi ha un tresor amagat a dins*. Barcelona. Unesco Catalunya. Editorial Mediterrània.

Du Boys-Reymond, M i López Blasco, A (2004). Transiciones tipo yo-yo y trayectorias fallidas: hacia las políticas integradas de transición para los jóvenes europeos. *Estudios de juventud*. Núm 65. Pàgs. 11-29. Madrid.

Evans, S (1979) *Personal politics. The Roots of Women's Liberation in the Civil Rights Movement and the New Left*. New York. Alfred Knopf.

Fandiño Parra, Y.J. (2011) Los jóvenes hoy: enfoques, problemáticas y retos. Resonancias. *Revista Iberoamericana de Educación Superior*. Núm. 4. Pàg. 150-163

Font, J (2012). Salt city: el barri com a refugi i amenaça. Apropiacions de l'espai públic i resistències dels joves de Salt davant l'exclusió i l'estigma. *Pedagogia i Treball Social. Revista de ciències socials aplicades*. 2012. Núm. 4. Pàg. 3-24

Foucault, M (1990). *Vigilar y castigar*. Madrid. Siglo XXI.

Freire, P (2002) *La educación como práctica de libertad*. Madrid. Siglo XXI.

Freire, P (1992). *La pedagogía del oprimido*. Siglo XXI.

Freire, P. (1971) *La Educación como Práctica de la Libertad*. 3ª edición. Tierra Nueva. Uruguay.

Fride. Fundación para las relaciones internacionales y el diálogo exterior (2006). El individuo como agente de cambio. El proceso de empoderamiento. Publicació *Desarrollo "En Perspectiva"* Núm. 1. www.fride.org. Madrid.

Fromm, E. (1992). *Psicoanálisi de la sociedad contemporánea*. Madrid: FCE.

Hall, M (1992). *Women and empowerment. Strategies for increasing autonomy*. Washington, DC. Publishing corporation.

Izquierdo Brichs, F. 2008. *Poder y felicidad*. Madrid. Los libros de la catarata.

León, M. (2001). El empoderamiento de las mujeres: encuentro del primer y el tercer mundo en los estudios de género. A *La ventana*. Núm. 13. Págs.94-106.

León, M. 1997. *Poder y empoderamiento de las mujeres*. Coedición de Tercer Mundo Editores, Fondo de Documentación Mujer y Género de la Universidad Nacional de Colombia en Denman, C., Aranda, P., Cornejo, E., 1999 *Region y Sociedad* Vol. XI Núm. 18.

33

Lucácks, G. (1984) *Historia y conciencia de clase*. 2 vols. Madrid: Sarpe.

Marcuse, H. (1998). *El hombre unidimensional*. Barcelona. Ariel.

Martín Gómez, A. (2011). La dominació adulta: la necessitat d'una perspectiva juvenil(ista). *Revista Àmbits*. Núm. 47. Pàgs. 42-51

Masa, M. (2009.) Un acercamiento al empoderamiento de los y las adolescentes vascos. *Revista Emakunde*. Núm. 74. Pàg. 9.

Mateo, N. Antoniucci, M. (2013) Una perspectiva del poder en Foucault y Bourdieu. *VII Jornadas de Jóvenes Investigadores*. Instituto de Investigaciones Gino Germani. Universidad Nacional de Mar del Plata

Montiel Roig, G (2007). Sociedad de la información y políticas de juventud: riesgos y retos. *Recerca, revista de pensament i anàlisi*. Núm 7. Pàgs 79-104.

Morata, T. Garreta, F (2012). El lleure com a dinamitzador i/o activador de les comunitats. *Educació social. Revista d'intervenció socioeducativa*, 50. Pàgs. 11-30.

Musitu, G. & Buelga, S. (2004) *Desarrollo Comunitario y Potenciación*. En G. Musitu, J. Herrero, L. Cantera y M. Montenegro (Eds.), *Introducción a la Psicología Comunitaria*, (pp. 167-195). Barcelona UOC.

Negroponte, N. (1995). *El mundo digital*. Barcelona. Ediciones B.

Pastor Martín, J., Ovejero Bernal, A. (2007). *Michel Foucault, caja de herramientas contra la dominación*. Capítulo 8. Universidad de Oviedo.

Piedrola, A. Fabra, S. (2010). *Pla Nacional de Joventut de Catalunya 2010-2020*. Generalitat de Catalunya.

Rappaport, J. (1984) Studies in empowerment: introduction to the issue. *Prevention in Human Services*, 3, págs.1-7.

Reig, R (2001). *El éxtasis cibernético. Comunicación, democracia y neototalitarismo a principios del siglo XIX*. Madrid. Ediciones Libertarias.

Sánchez, M. (2006) Disciplina, autoridad y malestar en la escuela. *Revista iberoamericana de educación*, 41. Argentina.

Santos Ortega, A. (2003). Jóvenes de larga duración: biografías laborales de los jóvenes españoles en la era de la flexibilidad informacional. *RES, Revista Española de Sociología*. Núm. 3. Pàgs. 87-97.

Santos Gómez, M (2008). Ideas filosóficas que fundamentan la pedagogía de Paulo Freire. *Revista Iberoamericana de Educación*. Núm. 46. Pàgs. 155-173. Madrid.

Silva Dreyer, C. Martínez Guzmán, L. (2006). Empoderamiento, participación y autoconcepto de personas socialmente comprometidas en adolescentes chilenos. *Interamerican Journal of Psychology*. Universidad católica de Chile.

Serracant, P., (2009) Trajectòries juvenils en la Catalunya actual. Una mirada a través de l'enquesta a la joventut de Catalunya. *Revista Àmbits* Núm. 63. Pàgs. 49-56 http://www20.gencat.cat/docs/Joventut/Documents/Arxiu/Publicacions/Col_Altr es/monografic_trajectory.pdf

Stromquist, N (1997) La búsqueda del empoderamiento: en qué puede contribuir la educación. A Poder y empoderamiento de las mujeres. León, M (compiladora). *Divergencias*. Pàgs. 75-95. Universidad Nacional de Colombia.

Vitteli, R. (2007) Algunos problemas conceptuales para discutir el empoderamiento femenino en las organizaciones. Reflexiones a partir de Foucault y Bourdieu. A *Las Mujeres en las organizaciones de América Latina y el Caribe. Aportes teóricos y experiencias concretas*. Lidia Heller Editora. Red de Mujeres Latinoamericanas y del Caribe en Gestión de Organizaciones. Pontificia Universidad Javeriana de Cali. Colombia.

Pàgines web:

- Secretaria de Joventut de la Generalitat de Catalunya (2014) www.gencat.cat/joventut
- Joventut Generalitat de Catalunya. (2014) www.jove.cat
- Oxford Dictionaries. (2014) www.oxforddictionaries.com